

Γεωγραφίες

Αρ. 26 (2015)

Γεωγραφίες, Τεύχος 26, 2015

ΤΟ ΒΗΜΑ ΤΩΝ ΦΟΙΤΗΤΩΝ

-

ΤΟ ΒΗΜΑ ΤΩΝ ΦΟΙΤΗΤΩΝ

“ΜΟΥΣΑΦΕΡΑΤ” Η ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΑΔΑ - Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΠΑΛΙΑΣ ΚΟΚΚΙΝΙΑΣ

Ευαγγελία Βυζιργιαννάκη¹, Δέσποινα Μαυριγιαννάκη²

Η μετανάστευση σε συνθήκες κρίσης

Οι σύγχρονες πόλεις ανέκαθεν αποτελούσαν ένα σύνθετο μωσαϊκό κοινωνικών ομάδων, με διαφορετικά εθνοτικά και πολιτισμικά στοιχεία. Με την έξαρση της παγκοσμιοποίησης, το φαινόμενο αυτό θα ενταθεί στα πλαίσια μιας συνεχούς μετακίνησης πληθυσμών - της μετανάστευσης.

Τα ζητήματα της μετανάστευσης κατέχουν υψηλή θέση στο δημόσιο λόγο, ο οποίος επιχειρεί συνήθως να δικαιολογήσει καταστάσεις που προκύπτουν στα πλαίσια της οικονομικής κρίσης και να μετατοπίσει τις ευθύνες, χρησιμοποιώντας ορολογίες που επιδιώκουν να εντείνουν το “εθνικό φρόνημα” της κοινής γνώμης. Η πρώτη πενταετία του 2000 συνοδεύτηκε από θεωρητικές προσεγγίσεις, που μερο-

ληπούσαν υπέρ των Ολυμπιακών προγραμμάτων, ενώ, το 2007, αρχίζουν οι πρώτες προστριβές για τα προβλήματα του κέντρου. Με την έλευση της οικονομικής κρίσης, οι μετανάστες θα μετατραπούν σε “ξένη” απειλή, ωστόσο, σύμφωνα με τον Bauman, αναπόφευκτα μία αστική κοινωνία αποτελείται από άγνωστους μεταξύ αγνώστων. Έτσι γεννάται ο φόβος της συνύπαρξης με τους “άλλους” - η “μειζοφοβία”.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες προκύπτουν οι όροι νόμιμος – παράνομος. Καθώς όμως η μετανάστευση δεν μπορεί ουσιαστικά να χαρακτηριστεί παράνομη, οι όροι αυτοί δεν αντικατοπτρίζουν τίποτα άλλο παρά νομοθετικές ρυθμίσεις (εντός συγκεκριμένων κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών πλαισίων), με σκοπό την “καθυ-

1. evyzma@hotmail.com

2. nmavrigiannaki@hotmail.com

(Ερευνητική Προπτυχιακή Διάλεξη, Ε.Μ.Π., Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Τομέας Πολεοδομίας και Χωροταξίας, Οκτώβριος 2014. Επιβλέποντες: Ν. Μπελαβίλας, Ντ. Βαΐου)

Εικόνα 1: Μετανάστες στα αστικά κέντρα

πόταξη” της μετανάστευσης, δηλαδή, την ποινικοποίησή της και τη φύλαξη των συνόρων, σε αντιστοιχία με τις πρακτικές της Ε.Ε.

Χωρική εστίαση

Ο σκοπός της εργασίας είναι η διερεύνηση της αλληλεπίδρασης του χώρου και της μετανάστευσης, από την εθνική στην τοπική κλίμακα, αναδεικνύοντας αυτό που ονομάζεται “κοινωνικός χώρος”.

Η μελέτη μας βασίζεται σε βιβλιογραφική έρευνα, σε συλλογή στοιχείων από διάφορους φορείς και συλλόγους και κυρίως στην έρευνα πεδίου που διεξήγαμε σε περιοχή της Παλιάς Κοκκινιάς. Ο λόγος που μας ώθησε στην επιλογή της περιοχής μελέτης είναι οι δύο πλατείες που αποτελούν τον πυρήνα της, οι οποίες έχουν πολλές διαφορές, παρ’ όλο που βρίσκονται πολύ κοντά μεταξύ τους. Πρόκειται για την πλατεία της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος (επί της λεωφόρου Θηβών) και την πλατεία των Αγίων Αναργύρων (επί της οδού 25ης Μαρτίου).

Μεταμόρφωση του Σωτήρος

Η πλατεία της Μεταμόρφωσης είναι ένα από τα πιο αναγνωρίσιμα σημεία της Παλιάς Κοκκινιάς. Πήρε το όνομά της από το μικρό ορθόδοξο ναό της Μεταμόρφωσης του Σωτήρα, ο οποίος κτίστηκε το 1867–1869 και επαναλειτούργησε πρόσφατα. Δίπλα του βρίσκεται ένας μεγαλύτερος, νεότερης κατασκευής ναός με την ίδια ονομασία.

Πλατεία Αγ. Αναργύρων

Άγιοι Ανάργυροι αποκαλείται συνεκδοχικά όλη η περιοχή που περιλαμβάνει τον νεότερο ναό των Αγίων Αναργύρων με τον περίβολό του, καθώς και το ομώνυμο παλιό εκκλησάκι μαζί με την πλατεία και το προσφυγικό συγκρότημα μεταξύ των οποίων βρίσκεται.

Μελέτη περίπτωσης

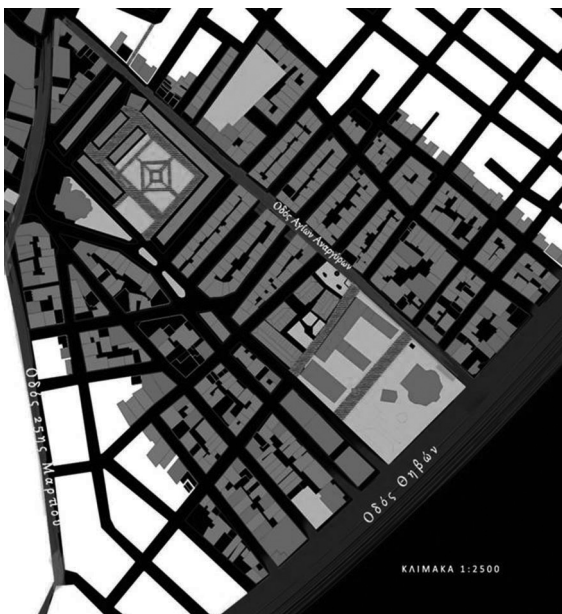
Η κλίμακα της γειτονιάς αποτελεί ένα πεδίο που προσφέρεται για τη μελέτη των “μικρών ιστοριών” καθημερινής συνύπαρξης διαφόρων κοινοτήτων,

και του τρόπου με τον οποίο οι ιστορίες αυτές “εγ-γράφονται” στο χώρο.

“Αποκλεισμός” και “συνύπαρξη”

Η πλατεία της Μεταμόρφωσης είναι ένα γνωστό τοπόσημο για τους κατοίκους της συγκεκριμένης, αλλά και των τριγύρω περιοχών. Πρόσφατα αναδιαμορφώθηκε ο υπαίθριος χώρος με καθίσματα, στέγαστρα, δύο μικρούς παιδότοπους και ένα γήπεδο μπάσκετ. Με αυτό τον σχεδιασμό δημιουργείται μια “κατακερματισμένη” πλατεία, όπου ο κάθε χώρος της είναι σαφώς προσδιορισμένος και έχει συγκεκριμένη λειτουργία.

Οι παιδότοποι διαθέτουν σύγχρονο εξοπλισμό, αλλά είναι περιορισμένοι και περιφραγμένοι, προσδίδοντας μία αίσθηση κλειστότητας στο χώρο και απομονώνοντας τους χρήστες του, εντείνοντας όμως την συναναστροφή μεταξύ τους. Τα παιδιά δεν κάνουν διακρίσεις εθνικότητας στο παιχνίδι τους, αλλά και οι μητέρες, κάποιες ντόπιες, κάποιες μετανάστριες, κάθονται στα παγκάκια και συζητούν άνετα μεταξύ τους. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι κινούνται μέσα στα όρια των

Εικόνα 2: Περιοχή Μελέτης

Εικόνα 3: Μεταμόρφωση

Εικόνα 4: Παιδότοπος]

κανόνων: είναι όλες μητέρες και βρίσκονται εκεί για έναν συγκεκριμένο και κοινώς αποδεκτό σκοπό, την ψυχαγωγία των παιδιών τους. Είναι λοιπόν η πρακτική που καθορίζει ποιος “ανήκει” στους παιδότοπους. Ο “ξένος” στην περίπτωση αυτή είναι εκείνος που δεν εντάσσεται στα πλαίσια λειτουργίας του χώρου, ανεξαρτήτως εθνικότητας.

“...Τώρα αν δεν μπορείς να συνεννοηθείς με κάποιους ανθρώπους, μπορεί να ‘ναι και Έλληνες. Και τις προάλλες είχε μπει ένας κύριος εδώ πέρα με το σκυλί του και μόλις του ‘πα να βγει γιατί θέλουν να παίξουν τα παιδιά μου και φοβούνται, ήταν Έλληνας, και γύρισε και μου ‘πε: «Κι εμένα που θα παίζει ο σκύλος μου; Σε παρακαλώ πάρα πολύ, κάνε μου τη χάρη» και μ’ έδιωξε ...αυτό είναι θέμα ανθρώπων.”

(Ελληνίδες μητέρες στην παιδική χαρά της Μεταμόρφωσης)

Το “οικείο” και το “ξένο”

Στην ίδια πλατεία, εντοπίζεται μία κοινότητα Αιγυπτίων Κοιτών, η οποία δεν έχει πολλές επαφές με τους υπόλοιπους θαμώνες, αλλά ούτε και συγκρούσεις. Το γεγονός πως οι άνθρωποι αυτοί είναι χριστιανοί οικογενειάρχες, τους καθιστά πιο “οικείους” στα μάτια των ντόπιων. Οι έννοιες του

Εικόνα 5: “Επίπλωση”

[Εικόνα 6: Αγ. Ανάργυροι

“οικείου” και του “ξένου” έχουν τόσο χωρική, όσο και κοινωνική υπόσταση, καθώς και πολλές διαβαθμίσεις. Οι “αντιδράσεις” των ντόπιων, απέναντι σε κάποιους από τους μετανάστες της περιοχής, δεν στηρίζονται τόσο στους ανταγωνισμούς που αναπόφευκτα έχει επιφέρει η οικονομική κρίση στα μεσαία και κατώτερα στρώματα.

“Κοίταξε να δεις κορίτσι μου, όταν υπήρχε δουλειά δεν έφταιγε κανένας, τώρα που έγινε η κατάσταση όπως έγινε, φταίει κι ο μετανάστης, φταίω κι εγώ που ζω παραπάνω, φταίει κι ο άλλος, φταίει κι ο διπλανός μου, φταίνε όλοι.”
(Σ.Γ., Έλληνας 75 ετών, Μεταμόρφωση)

Οι αντιδράσεις πηγάζουν κυρίως από τις πολιτισμικές διαφορές (θρησκεία, κουλτούρα, τρόπος ζωής). Επομένως οι μητέρες μετανάστριες που έχουν υιοθετήσει το παραδοσιακό οικογενειακό μοντέλο, είναι λιγότερο “ξένες” από τους Αιγυπτίους, οι οποίοι συνδυάζουν τα κοινοτικά τους στοιχεία με το μοντέλο αυτό. Οι Αιγύπτιοι με τη σειρά τους είναι λιγότερο “ξένοι” από την Πακιστανική κοινότητα των Αγ. Αναργύρων, που φέρει πολύ πιο έντονα εθνοτικά και πολιτισμικά στοιχεία.

“Ταυτότητα” και “ετερότητα”

Η πλατεία των Αγ. Αναργύρων έχει διαφορετική συγκρότηση από εκείνη της Μεταμόρφωσης. Ο χώρος παραμένει ενιαίος, όπως είχε σχεδιαστεί εξ’ αρχής. Τις περιοχές πρασίνου διασχίζουν ευρύχωροι πλακοστρωμένοι διάδρομοι, πάνω σε γεωμετρικές χαράξεις που συγκλίνουν προς το κέντρο της πλατείας, όπου συγκεντρώνονται οι

Εικόνα 7: “Μετεωρισμός”

μετανάστες από το Πακιστάν, έχοντας διαμορφώσει ένα χώρο επιτραπέζιου παιχνιδιού με αυτοσχέδια τραπέζια και καρέκλες. Η “επίπλωση” αυτή παραμένει στη θέση της καθ’ όλη τη διάρκεια της ημέρας και της νύχτας, χωρίς να χρησιμοποιείται ή να μεταβάλλεται από κανέναν. Υπάρχει δηλαδή μια άρρητη συμφωνία πως ο χώρος αυτός “ανήκει” στους Πακιστανούς. Δημιουργείται έτσι ένα “μέσα” κι ένα “έξω”, τα οποία διαχωρίζονται με ένα νοητό όριο.

Ο αυτο-αποκλεισμός της κοινότητας αυτής από την πραγματικότητα που την περιβάλλει, δημιουργεί μια νησίδα κοινωνική και χωρική, μέσα στην οποία οι μετανάστες προσπαθούν να αναπαράγουν τον τρόπο ζωής της πατρίδας τους, και είναι αυτή ακριβώς η αναπαράσταση, η οποία αποθαρρύνει οποιαδήποτε “ξένη” συμμετοχή. Στο σημείο αυτό αντιστρέφονται οι έννοιες του “οικείου” και του “ξένου”, καθώς οι “οικείοι” της πλατείας είναι αυτή τη φορά οι μετανάστες, γεγονός που προκαλεί έντονες αντιδράσεις από τους αποκλεισμένους - τους υπόλοιπους κατοίκους της γειτονιάς και κυρίως τους Έλληνες.

“ Στην πλατεία κάθονται και παίζουν. Δεν μπορούμε να βγάλουμε τα παιδιά έξω να κάτσουνε, τα εγγόνια, φοβόμαστε. Από το πρωί στις 10 μέχρι το βράδυ στις 10, θα κάθονται εκεί και θα παίζουν, τα τάβλια θα χτυπάνε, θα βρίζουνε. Είναι απελπιστική η κατάσταση.”
(Ρ.Θ., Ελληνίδα, 75 ετών, κάτοικος προσφυγικών πολυκατοικιών των Αγ. Αναργύρων)

Αν και είναι εμφανής η υπερβολή της περιγραφής και η απροσδιοριστία

του φόβου, αποτελούν εντούτοις χαρακτηριστικά των αντιδράσεων απέναντι στην τόσο έντονη “επίδειξη” της διαφορετικότητας.

“...η ετερότητα δεν ορίζεται παρά στο επισφαλές πεδίο μιας σύγκρισης. Ετερότητα ως προς κάτι. «Έτερον» ως προς κάτι που παραμένει «ταυτόν». Η ετερότητα δεν είναι μια κατάσταση, μια οντότητα, αλλά μόνο το ένα σκέλος μιας σύγκρισης, μιας συσχέτισης.” (Σταυρίδης, 2010)

“Πολυ-πολιτισμός” και “ξеноφοβία” Γίνεται επομένως ξεκάθαρο, ότι η κουλτούρα της πατρίδας του μετανάστη χρειάζεται χώρο για να εξελιχθεί, να εμπλουτισθεί, και να διαμορφώσει “...σχέσεις όσμωσης με το περιβάλλον αντί για σχέσεις περιχαράκωσης.” (Σταυρίδης, 2010). Αυτή η νοοτροπία εντοπίζεται πολύ έντονα ανάμεσα στα μέλη του Ανοιχτού Σχολείου Μεταναστών Πειραιά.

“Από καιρού εις καιρόν, κάνουμε κάποιες εκδηλώσεις στο σχολείο, ας πούμε στο τέλος της χρονιάς οργανώνουμε μια γιορτή, μέσα στην οποία τα παιδιά καλούνται να πούνε κάποια ποιήματα, να κάνουν ένα σκετσάκι, έτσι να μιλήσουνε στον κόσμο που έρχεται, να δείξουνε πως αντιλαμβάνονται την ιδέα της γλώσσας, της κουλτούρας και της συναναστροφής με τους ντόπιους.” (Μ.Μ., Ιδρυτικό μέλος Α.Σ.Μ.Π.)

Ωστόσο και εδώ εμφανίζονται οι αντιδράσεις στα πλαίσια της ραγδαίας αύξησης των ρατσιστικών φαινομένων.

“Εκείνο όμως που είναι ανησυχητικό είναι ότι υπάρχει η τάση προς τα Δεξιά. Εδώ συγκεκριμένα, μέσα στο σχολείο, είναι σχεδόν άβατο, αλλά τα παιδιά τα δικά μας που βγαίνουνε προς τα έξω, έχουν παρενοχληθεί.” (Μ.Μ., Ιδρυτικό μέλος Α.Σ.Μ.Π.)

Καθώς όμως τα γεγονότα τρέχουν, μερικούς μήνες μετά τη λήψη της συ-

νέντευξης, φαίνεται πως ακόμα και αυτό το “άβατο” έχει πλέον παραβιαστεί:

“ΔΕΛΤΙΟ ΤΥΠΟΥ 17/8/2014

Το Ανοιχτό Σχολείο Μεταναστών Πειραιά, για μία ακόμη φορά, έγινε στόχος ακραίων θρασύδειλων και αντιδραστικών ρατσιστικών ατόμων και, όπως φαίνεται από τα μέχρι τώρα στοιχεία, της νεολαίας της Χρυσής Αυγής. Πιο συγκεκριμένα 14 προς 15 Αυγούστου, άτομα από τον παραπάνω χώρο προέβησαν σε βανδαλισμούς στις εγκαταστάσεις που στεγάζεται το Σχολείο Μεταναστών, αλλά και το 14ο Γυμνάσιο Πειραιά στην Παλιά Κοκκινιά... Τα άτομα αυτά επέκτειναν τους βανδαλισμούς και σε άλλα σημεία του σχολικού συγκροτήματος, υπογράφοντας για τις πράξεις τους με το σύνθημα “ΧΡΥΣΗ ΑΥΓΗ - ΜΕΤΩΠΙΟ ΝΕΟΛΑΙΑΣ”.....

Από το Διοικητικό Συμβούλιο του Α.Σ.Μ.Π.”

Αν και στην προκειμένη περίπτωση αναφερόμαστε σε ένα “εξαιρετικό γεγονός” και όχι σε “καθημερινή πρακτική”, δεν μπορεί να θεωρηθεί αμελητέα η επίδρασή του, καθώς ενισχύει τα δίπολα του “ξένου” και του “οικείου”, του “εμείς” και οι “άλλοι”. Ειδικά στην πλατεία των Αγ. Αναργύρων, η διαφορετική γλώσσα, η δυναμική επιβολή του ανδρικού φύλου, ακόμα και η ίδια η φύση της πρακτικής των μεταναστών (παραδοσιακά παιχνίδια της πατρίδας τους) είναι στοιχεία που εντείνουν την υπόσταση του “ξένου”.

“Μετεωρισμός”

Ωστόσο τα διαφοροποιητικά αυτά στοιχεία θα αναγκάζονταν να “μπολιαστούν”, αν υπήρχε η δυνατότητα ανάπτυξης περαιτέρω πρακτικών από διαφορετικές ομάδες ανθρώπων. Σ’ αυτές τις περιπτώσεις της αναγκαστι-

κής συνύπαρξης, μέσα από μια πορεία από την αναγνώριση στην αποδοχή, από την αποδοχή στη συνήθεια, από τη συνήθεια στην επαφή, ο μετανάστης καταλήγει σε μια εξοικείωση, τόσο με το χώρο στον οποίο ζει, όσο και με τους ανθρώπους με τους οποίους τον μοιράζεται. Το ίδιο ισχύει και για τον ντόπιο, ο οποίος σταδιακά αρχίζει να αντιλαμβάνεται τον μετανάστη ως υποκείμενο και όχι ως γενικευμένο αντικείμενο ενός κατασκευασμένου προτύπου.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα της δύναμης της συνήθειας και της επανάληψης, αποτελούν οι επισκέψεις μας στο καφενείο της γειτονιάς. Η λειτουργία ενός καφενείου είναι πολύ συγκεκριμένη. Θεωρείται “στέκι” των συνταξιούχων της γειτονιάς, οι οποίοι γνωρίζονται καλά μεταξύ τους. Και σ’ αυτή την περίπτωση ο χώρος έχει συγκεκριμένους “ιδιοκτήτες”. Όταν λοιπόν κάποιος πελάτης, εκτός αυτού του κύκλου, διαβεί το κατώφλι του καφενείου, αμέσως αισθάνεται σαν “ξένος”, όπως συνέβη και σε εμάς την πρώτη φορά που καθίσαμε εκεί. Καθώς οι άνθρωποι αυτοί δεν είναι συνηθισμένοι σε καινούρια πρόσωπα, ήταν φυσικό να παραξενευτούν βλέποντας δύο αγνώστους, πόσο μάλλον του αντίθετου φύλου και πολύ μικρότερης ηλικίας. Ωστόσο, με την τακτική επανάληψη της παρουσίας μας εκεί, ο χώρος ξαναγύρισε σιγά – σιγά στους κανονικούς του ρυθμούς, καθώς οι θαμώνες άρχισαν να μας αναγνωρίζουν και να μας αποδέχονται, μέσα από κάποιες κοινές πρακτικές (τάβλι, οينوποσία). Στην τελευταία μας επίσκεψη μάλιστα κάναμε μια κουβέντα με διαμεσολαβητή τον μικρό Αντώνη, το εγγονάκι ενός εκ των θαμώνων, που είχε έρθει με τη μητέρα του να δει τον παππού. Προτίμησε όμως να περάσει τη βραδιά του στο τραπέζι μας, κερδίζοντας την εκτίμηση της παρέας για λογαριασμό μας.

Συγκρίνοντας τις δύο περιπτώσεις, της πλατείας και του καφενείου, παρατηρούμε ότι ενώ οι κανόνες του αποκλεισμού είναι εξίσου ισχυροί, στην περίπτωση του καφενείου και μόνο η δυνατότητα παρουσίας ενός “ξένου”, με το δικαίωμα του πελάτη, καθιστά το χώρο διαπραγματεύσιμο και τις σχέσεις διαμορφώσιμες. Στην πλατεία, παρόλο που το δικαίωμα παρουσίας ανήκει θεωρητικά σε όλους, η παντελής έλλειψη κινήτρου καθιστά αδύνατη οποιασδήποτε μορφής μακροχρόνια συνύπαρξη. Ωστόσο, ούτε η επιβολή του “κανονικού μοντέλου” στην πλατεία της Μεταμόρφωσης, επιτρέπει στον δημόσιο χώρο να επιτελέσει πλήρως την ενοποιητική του λειτουργία.

Αντί επιλόγου

“Το ζητούμενο είναι λοιπόν, εάν θα βρεθεί έδαφος για να εκφραστούν οι

διαφορετικές πολιτισμικές τάσεις, τόσο σε κοινωνικό, όσο και σε χωρικό επίπεδο και σε ποιόν βαθμό θα μπορέσουν να αναπτυχθούν συνθήκες δημιουργικής συνθετικής συνύπαρξης και όχι απομόνωσης ή αφομοίωσης. Αυτά τα ζητήματα σχετίζονται άμεσα με την πρακτική που αναπτύσσουν οι μεταναστευτικές ομάδες στον αστικό χώρο και ιδιαίτερα στον δημόσιο χώρο της περιοχής, ο οποίος αποτελεί και το πεδίο διαπλοκής των διαφορετικών καθημερινών πρακτικών.” (Κομπρεσέρ, 2011)

Ενδεικτική βιβλιογραφία

- Κομπρεσέρ, για το χώρο και την πόλη, 2011, *Συναντήσεις στην πόλη. Μετανάστες και δημόσιος χώρος*, 2
- Βαΐου Ντ., 2007, *Διαπλεκόμενες καθημερινότητες και χωροκοινωνικές μεταβολές στην πόλη: Μετανάστριες και ντόπιες στις γειτονιές της Αθή-*

νας, Αθήνα: Ε.Μ.Π., Σχολή Αρχιτεκτόνων, Τομέας Πολεοδομίας και Χωροταξίας

- Βαΐου Ντ., Λαφαζάνη Όλ., Λυκογιάννη Ρ., 2013, “Πρακτικές συνύπαρξης στις γειτονιές της πόλης: Συναντήσεις στην Κυψέλη”, *Φύλο, Μετανάστευση, Διαπολιτισμικότητα*, Αθήνα: ΝΗΣΟΣ
- Λαδάς Β., 2008, *Μουσαφεράτ: Οι χίλιες και μία νύχτες ενός καταναλισμού προσφύγων*, Αθήνα: Futura
- Λαφαζάνη Όλ., 2011, “Διεθνική Μετανάστευση Και Κέντρα Κράτησης Στην Ευρώπη”, *Γεωγραφίες*, 18
- Σταυρίδης Στ., 2010, *Μετεωροι χώροι της ετερότητας*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια
- Τριανταφυλλίδου Α., 2010, *Η Μετανάστευση στην Ελλάδα Του 21ου Αιώνα*, Αθήνα: Κριτική
- Bauman Z., 2003, “Πόλη των Φόβων, Πόλη των Ελπίδων”, *Κομπρεσέρ, για το χώρο και την πόλη*, 3
- Hunter A., 1974, *Symbolic Communities: The Persistence and Change of Chicago's Local Communities*, Chicago: Chicago University Press